

תהודה

האגודה לטיפוח חברה ותרבות, תיעוד ומחקר (ע"ר)

בטאון שנתי תש"ע (מס' 26)

"רבות נשים עשו חיל": נשות שעריים וארגוני הנשים ברחובות (בשנות ה-20 וה-30)¹

וכשהייתי סקרנית לדעת יותר על טיבן של הנשים, וחפשתי וקראתי בעיתונות ובספרות של העליות הראשונות, פגשתי שוב ושוב באותו סטריאוטיפ שגור של דיוקן אישה תימניה שהוצג תמיד כאישה נכנעת, חלשה וכפופה המשמשת קרבן כפול לשתי חֲבֵרוֹת גבריות פאטריארכליות: החברה המסורתית של יהודי תימן, שהתעקשה להחזיק את האישה במסגרת צרה ומגבילה של משק בית, אימה?ת ועבודה, ואסרה עליה כל אפשרות לפעילות ציבורית ובעיקר לא ללימודים והשכלה. ומצד שני, החברה הפטריארכלית המתבדלת והמתנשאת של בני המושבות האשכנזים: ביניהם מייסדים, תושבים, סוחרים ובעלי מקצועות חופשיים, שנהגו ביוצאי תימן כאדונים, והרשו לעצמם לנצל ולהתעלל בעוזרות הבית התימניות, וכל זה במעמד היסטורי הרה-גורל של "תחייה לאומית", "קיבוץ גלויות", ו"מיזוג גלויות".

לא כן בעדויות שקובצו ונערכו בעשורים האחרונים. בצד מידע על אודות הקיפוח והניצול של עוזרות הבית התימניות, התווסף מידע חדשני ומפתיע שיודע לספר גם על זקיפות קומתה של האישה התימניה בתקופת היישוב, ועל נסיונותיה האמיצים למחות ולהיאבק עם שני המחנות: המחנה הגברי הפרטי שלה במסגרת המשפחה והבית (ולענייננו כאן: בשעריים), אבל גם עם

דני בר-מעוז הכתיר את ספרו אודות מרים מזרחי מדהלה בשם: **ואת עלית על כולנה**. משפט זה, הלקוח מספר **משלי** (פרק ל"א), הוא רק חלק מהפסוק האומר: "רבות נשים עשו חיל, ואת עלית על כולנה". בהרצאה כאן אני רוצה להתייחס לרישא של הפסוק ("רבות נשים עשו חיל"), כי כאשר התחלתי לבדוק ולקרוא אודות נשות שעריים בתקופתה של מרים (החל משנות ה-20 וה-30 של המאה שעברה), למדתי לדעת שמרים מזרחי, עם כל היוזמה והעשייה הברוכה שלה, לא פעלה בחלל ריק. היא חיה ופעלה בקהילה של נשים, שרבות מהן היו נועזות ופעילות כמוה, ורבות מהן עשו חיל. אבל כמו שהציבור הרחב לא ידע על מרים מזרחי עד שפרסם בר-מעוז את ספרו, כך אין הוא כמעט ולא יודע דבר על קהילת הנשים בשעריים דאז. לפיכך, ריכזתי מספר ממצאים ראשונים מתוך מחקרי העוסק בקהילת נשים זו, ואני רוצה כאמור לחלוק אותם עימכם.

שהרי מה אנחנו (הציבור הרחב), יודעים על תושבי ותושבות שעריים? מה סיפרו לנו כל השנים על היהודים-העולים יוצאי תימן במושבות? סיפרו לנו כיצד הם הובאו לכאן בתקופת העלייה השנייה ככוח-עבודה זול: הגברים כפועלים חקלאיים בכרמים ובפרדסים, והנשים כעוזרות בית ומטפלות בילדים.

¹ פרופ' יפה ברלוביץ - מרצה בכירה במחלקה לספרות עם ישראל באוניברסיטת בר-אילן, ויו"ר האגודה הישראלית ללימודים פמיניסטיים ולחקר המגדר.

המחנה הגברי האשכנזי של הממסד במושבה. כי נשות שעריים, חרף מעמדן החברתי הנחות, לא שתקו ולא נכנעו. להפך. ללא כל השכלה או הכשרה לימודית, ולא כל שכן - ללא כל ניסיון של מאבקים ציבוריים, יצאו לשמור על כבודן ולהחזיר מלחמה שיערה. לכן ציינתי מלכתחילה שמרים מזרחי לא פעלה לבד. המעטפת החברתית השיתופית של נשות השכונה, שזעמו כמוה ומרדו כמוה - גיבתה ותמכה בה, כפי שתמכה בכל אישה בשכונה שהעיזה לצאת ולפעול, כל אחת בדרכה שלה, בסגנונה ובכוחותיה היא. קחו למשל את יהודית גאזי. יהודית התאלמנה בגיל צעיר, ועבדה ככובסת משחר עד חצות כדי לפרנס את ילדיה. והנה אישה זו, שנמצאה בתחתית הסולם הכלכלי-החברתי, ללא בעל וללא הגנה, מושתקת ומוחלשת, העזה לקום ולהפר את ההוראה המפורשת שתיקנו הרבנים בני העדה, והיא: איסור על נשים ללוות את המת לבית עולמו.

זה קרה ב־1940, כשמורי דויד נדב, רב שהיה אהוב ונערץ על בני כל העדה, הלך לעולמו, ובהלוויה הגדולה שנערכה לו ביקשו גם הנשים לחלוק לו כבוד אחרון. אבל כאמור הרבנים אסרו עליהן. יהודית גאזי לא השלימה הפעם עם הגזרה. היא חשה שאיסור משפיל זה בא להפלות ולבדל אותה כאישה, מהאבל המשותף, וממילא למנוע ממנה להביע את צערה הרגשי והדתי עם כולם. והיא התקוממה: אספה את חברותיה הנזופות שנשארו בצד, והתחילה לדרבן אותן להצטרף בכל זאת להלוויה. הנשים התלבטו, בעיקר פחדו מהבעלים, אבל יהודית שיכנעה אותן ש"ארץ ישראל היא לא תימן", ואם גם הן רוצות ללכת אחר מיטתו של הרב, הן זכאיות לממש את רצונן. ואכן, סופו של דבר שכולן הצטרפו והלכו, וגם אם הרבנים גרשו אותן שוב ושוב, הן המשיכו לצעוד. מאז נוצר תקדים שביטל את האיסור, ונשות השכונה התחילו להשתתף בהלוויות, כמו הגברים.

מעניין לציין, שהנימוק "ארץ ישראל היא לא תימן", שב וחוזר כקלף שכנוע דווקא על ידי הנשים. מסתבר שבעניין זה, גילו הגברים נוקשות יתר והמשיכו לדבוק בקנאות במנהגי תימן גם במסגרות הליברליות של היישוב החדש; ואילו הנשים גילו סקרנות, ואפילו פתיחות, לגבי צורות החיים החדשות, כי אלה לא פעם היטיבו והקלו עליהן. כך למשל כדיה צעדי שהחליטה גם היא, ש"ארץ ישראל היא לא תימן", ולכן בעניין "פרו ורבו" - בחרה להביא לעולם רק שני צאצאים, וכאשר היו אלה בנות, אף לא ניסתה להיכנס שוב להריון כדי להביא בן-זכר. להפך. עבדה יומם ולילה כדי לתת לבנותיה את החינוך הטוב ביותר.

כדיה אימצה את המנהג הארץ ישראלי-אשכנזי של משפחה קטנה בת שני ילדים, ומרים נדב אימצה את המנהג המערבי-רומנטי של זיווג מתוך אהבה. סיפורה של מרים נדב עשה לו כנפיים בתקופת היישוב, אם כי הוא בעצם סיפורה של הבת שושנה, שהלכה שבי אחרי חלוץ אשכנזי חילוני, קלמן בסין, וסרבה לזיווג שייעד לה אביה הרב דויד נדב, לעיל. מרד הבת בסמכות הבלתי מעורערת של האב, זעזע את המשפחה ואת הקהילה כולה עד כדי כך, שעם נישואיה קרע האב את בגדיו וישב עליה 'שבעה'. בשבילו היא נחשבה כמתה. לא כן האם מרים. היא לא הסכימה להחרים ול'המית' את בתה אך רק בשל הליכתה אחר רגשות לבה. מרים, אישה מאמינה ושומרת מצוות, מעולם לא יצאה נגד מנהגי הדת ומוסכמות העדה, אלא שהפעם העזה לא רק להמרות את פי בעלה אלא גם להוכיח אותו על פניו. מתחילה הודיעה לו שאין היא מתכוונת לקחת חלק באבלו ("לבדך תשב באבלך-איולתך"), ובהמשך, הטיפה לו מוסר בהציעה לו להתנער מאותם מנהגים מיושנים של יהודי תימן שאינם עוד רלוואנטיים לארץ החדשה, ולנסות להיות קשוב גם למציאות הסובבת: "זוהי עצת אישה שלא למדה קרוא וכתוב, ולא

תורה וחכמה כמוך... ואישה זו אומרת לך -
הֲרַפָּה מֵהַבֵּת... מה חטא באהבתה? מנהגי תימן
שידענו, כמה מהם יש להשאירם בתימן...
והלוא אנחנו כבר בארץ ישראל".²

למקרא המשפטים החכמים והאמיצים
האלה, שנאמרו על ידי בת תימן לפני תשעים
שנה (1920), אני שואלת את עצמי: מניין שאבו
נשים אלה את היכולת להשמיע את קולן
בצורה חתרנית ונועזת כל כך?

מחקרים שנכתבו בארץ ובחוץ-לארץ
ושעסקו באישה-המהגרת, ובעיקר זו שעברה
מחברה מסורתית-שמרנית לחברה מערבית
מודרנית - מלמדים אותנו, שהגירה יכולה
לשמש מנוף להעצמתה של האישה, כיוון
שבמעבר הדרסטי מארץ לארץ ומתרבות
לתרבות - מסגרות החיים הישנות נסדקות,
והנורמות החדשות מעוררות שינויים, ובראש
וראשונה שינויים ביחסי הכוח במשפחה;³ וראו
מחקריה של הסוציולוגית הישראלית עיזה
כזום. מחקרים אלה מורים שדווקא הכורח
הכלכלי, שמוציא את האישה-המהגרת לעבוד
מחוץ לבית, עם הכנסה כספית משלה, וחופש
תנועה ללכת ולבוא בלי פיקוח הבעל או
המשפחה - כל התנאים האלה מעודדים את
האישה-המהגרת למַנֵּף את עצמה ולחולל
שינויים שתמיד אולי רצתה בהם.⁴

אין ספק ששינויים אלה השפיעו וקרו גם
לנשים בשעריים, אבל ממקורות נוספים ניתן
ללמוד שבנות תימן אלה, הגיעו ובאו לארץ עם
מורשת של זקיפות קומה וגאווה - עוד משם.
מקורות אלה הם, בין היתר, אותם מחקרים
סוציו-פואטיים אודות שירתן של נשים, כמו
ספרו של נסים בנימין גמליאלי על השירה
העממית של הנשים היהודיות בתימן, או
מאמרו של טוביה סולמי על מוטיבים של
מחאה בשירת הנשים בתימן.⁵ שירה זו מלמדת
כי חרף שוליותה של האישה בחברה היהודית
המסורתית בתימן, היתה לה מסגרת חברתית
נוספת משלה: מסגרת של חברת נשים כמוה,
בה הרגישה חופשית ושווה לשחרר את

מצוקותיה ותסכוליה כשהיא נותנת ביטוי
למחשבותיה, רגשותיה, כעסיה וגעגועיה, וכל
זה באמצעות השיר. היתה זו שירה שבעל פה.
שירה שלא נכתבה (נשים לא למדו קרוא
וכתוב), אך הושמעה ושוננה על ידן מפה לאוזן
כשהיא מספרת על עולמה הביתי-המשפחתי-
האינטימי (אהבה, אימהות, חיי משפחה מחד,
ומשברים, אכזבות ופגיעות מאידך). שירה זו
שהיתה מודעת למצבן של נשים כנשים, לא
היססה לעסוק גם במערכות כאובות
ומודחקות שבינו לבניה, כשהיא מוחה,
זועמת ומתריעה נגד הגברים ונגד יחסם
הדכאני לנשים. בכלל אלה, שירה של אישה
צעירה שמכריחים אותה להינשא לזקן; אשת
איש הנעלבת שבעלה יודע רק לזלזל בה; וכן
שירי סבל אודות ההריונות הרבים או קינות על
בית שהיה עם השנים לבית-כלא, ועוד כהנה
וכהנה.

למותר לציין כי מודעות נשית זו, לרבות
הנחישות להגיב על כל עוול וקיפוח, ליוו את
האישה התימניה גם בבואה לארץ, ולכן
במושבה או בעיר, במסגרת עבודותיה בבית
או בשדה, היא לא השלימה עם היחס המשפיל
והמתעלל שהפגינו כלפיה האדונים והגבירות -
כמובן מאליה. להפך. לא פעם יצאה נגדם ללא
פחד וללא חשבון, לשמור על כבודה ולהקפיד
על כל המגיע לה, ולא כל שכן - שכר עבודתה.
כך קרה עם יונה קירט, שעבדה ככובסת אצל
אחת מגבירות רחובות, וערב אחד, אחרי יום
כביסה ארוך ולאחר שסיימה לנקות את הדוד,
נזכרה מעבידתה שנשארו עוד זוג גרביים
מלוכלכים, ואם יונה לא תכבסם עכשיו ומייד
- לא תקבל פרוטה. יונה לא נכנסה עימה לדין
ולדברים, רק הניפה את הדוד על ראשה, והלכה
אל תחנת המשטרה הקרובה להתלונן. כאן יש
לזכור את מקומה השביר של הכובסת - הן
כפועלת קשת-יום והן כתימניה, התלויה בכל
ישותה ופרנסתה בגבירה נותנת לחמה. ואף על
פי כן, יונה קירט אינה מוותרת. היא מסמנת
לעצמה את גבול הנסבלות של 'עד כאן

החליטו להישאר בבית ולא ללכת לעבודה. היו אימהות שגערו בהן על סרובן, ואפילו דחפו אותן ללכת אל בית גבירתן כדי לא לאבד את מקום עבודתן ופרנסתן. אבל רוב הילדות התעקשו, ונראה שגם הבנים הבוגרים היו בעזרתן. כך קרה שבימי שבת בבוקר, היתה מתאספת קבוצה של ילדות-שובתות באמצע הדרך בין שעריים לרחובות, וכל ילדה-עובדת שהפירה את השביתה ויצאה לרחובות בכוונתה לשרת את גבירתה בשבת, נחסמה ולא הותר לה להמשיך. כמה שבתות ארך המרד? אין לדעת, אבל בארכיון רחובות ישנו צילום של משמרת הילדות הסרבניות. בצילום רואים קבוצה של ילדות בנות עשר - אחת עשרה, מחזיקות בזרועותיהן ענפים של עצי דקל ומנפנפות כהתראה. ואכן, מה יכלו ילדות אלה לעשות? דגלים ושלטים, כפי שנוהגים לאחוז בהפגנות, לא היו להן. אך עמדו לרשותן ענפי דקל,

לקפריזות של הגברת, ואחרי יום עבודה מפרך, כשהיא עייפה ואולי גם לא שבעה דייה, היא לא נכנעת לעלבון ולניצול, והולכת לתחנת המשטרה להלחם על זכויותיה.⁶

בין העדויות הרבות אי אפשר שלא להעלות על נס גם את סיפור מאבקן של הילדות, עוזרות הבית הקטנות. כידוע, אנשי רחובות נהגו להעסיק לא רק נשים בוגרות אלא גם את בנותיהן - ילדות מגיל שש שבע, ששימשו כמשרתות לכל דבר. המשפיל מכל היה: שהם הכריחו ילדות אלה לעבוד שבעה ימים בשבוע, ללא יום מנוחה וללא שבת, אם כי רבים מהם היו שומרי מצוות ושמרו על קדושת השבת. כלומר, ילדות אלה נתפסו על ידם בבחינת הפקר, ללא זכויות כבנות-אדם וכיהודיות. אלא שגם ילדות אלה התקוממו בסופו של דבר. גם הן חשו בעוול הנורא שנעשה להן כשמנעו מהן לשמור את השבת ולהנות ממנה ומקדושתה יחד עם כל בני משפחתן וקהילתן, ושבת אחת

הבנות השובתות

ובאמצעות ענפים אלה שהתריסו כלפי מעלה, הפגינו את זעקתן המושתקת נגד בני המושבה ונגד האדונים והגבירות, מוקיעות את עוולותיהם.⁷

בנוסף למאבקים, שניהלו נשות שעריים כל אחת במרחב האישי שלה, קיים מידע נוסף מאותן נשים ומאותן שנים; מידע נשכח ונעלם שלא נחקר ולא נבדק עד כה, ושעל פיו שאבו הנשים כוח, עידוד ותמיכה להמשיך ולהיאבק לא רק במרחב האישי אלא גם במרחב הציבורי. במרחב ציבורי זה קמו ארגוני הנשים שהתחילו לפעול ברחובות בראשית שנות העשרים, כשהם שואבים אליהם גם את נשות שעריים. מי הם ארגונים אלה?

בספרו **ואת עלית על כולנה**, מתחקה דני בר-מעוז אחר מעורבותה של מרים מזרחי בבעיותיהן ובמצוקותיהן של הנשים בשעריים, כשהיא עוזרת להן להינשא, משמשת עבורן כבוררת ומגשרת לשלום בית, מלווה אותן בהליכים המתשישים של גירושין, ומגינה על נשים שנושלו על ידי בעליהן (או משפחותיהן) מזכויות ברכוש ובירושה. לצורך זירוז וקידום פעילויות אלה, הרבתה מרים מזרחי לכתוב מכתבים למוסדות שונים, כאשר בראש כל מכתב התנוסס שמה כנציגה של "התאחדות נשים לשיווי זכויות". בר-מעוז, המייחד את מרים כאישה עצמאית ואינדיבידואליסטית הפועלת בשטח כמוסד סוציאלי של אישה אחת, כמו אינו מאמין לשיוכה לארגון נשים זה או אחר, ולפיכך הצעתו בעניין זה היא: "הדעת נותנת שמרים עשתה שימוש מניפולטיבי בשמות פיקטיביים על מנת לחייב את הרשויות השונות להתייחס בכבוד הראוי לפניותיה".⁸ כלומר, מרים "המציאה" ארגונים שלא היו ולא נבראו, והעמידה עצמה כנציגתם, במגמה למשוך תשומת לב ולהרשים את נמעני מכתביה להתייחס אליה ולהיענות לבקשותיה בכבוד.

ובכן לאור מחקרים שערכתי לגבי מקומם של ארגוני הנשים במושבות בתקופת היישוב (ובניהם ראשון לציון ורחובות),⁹ משתמע כי

מרים מזרחי לא נקטה כאן בתחבולות. הלוגו האמור ("התאחדות נשים לשיווי זכויות") המופיע בראש מכתביה, מורה כי נמנתה על אחד (ואולי שניים) מארגוני הנשים שפעלו ברחובות משנות העשרים ואילך. האחד הוא "התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ ישראל" (הוקם ב-1922), והשני - "הסתדרות נשים עבריות" (ב-1923). כאשר הוקמו ארגונים אלה ברחובות, מרים היתה נערה בשנות העשרה שלה, אבל אין ספק שמשנות השלושים ואילך (גם כאשת-איש ואם לילדים קטנים), יזמה לגייס כל גוף שיש בו כדי לתרום ליעדיה - בסיוע לשכונה, לתושבים, ובראש וראשונה לנשים וילידים. לפיכך יש להניח שהיתה גם הנחשונת והמובילה בשכונה לקום ולהצטרף לארגוני הנשים ברחובות.

כדי להמחיש מה טיבם ומגמתם של הארגונים לעיל, וכיצד השתלבו בהם נשות שעריים ונשות רחובות לכדי עשייה משותפת, אציג מבחר מסמכים (דו"חות, מכתבים רשמיים, קטעי עיתונות) שעניינם פעילות הנשים במקום באמצע שנות העשרים (1924-1927). כנצפה, רוב המסמכים שבידי - נתחברו אז, ורובם ככולם נכתבו ונוסחו על ידי חברות (האשכנזיות) מרחובות, אלא שלאחרונה הצלחתי להשוות ולהצליב אותם גם עם מידע שאספתי מעדויות של נשים משעריים - אם מתוך ספרי היובל השונים שנכתבו ונערכו על המקום,¹⁰ ואם משיחות וראיונות שניהלתי עם בני הדור השני, שסיפרו על המתיישבות הראשונות בשכונה.

ונפתח בכמה פרטים בסיסיים אודות הארגונים עצמם. "התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות" נוסדה בירושלים ב-1919, במטרה ללחום לחקיקת זכויות יסוד לנשים היהודיות בארץ ישראל, כאזרחיות שוות בחברה החדשה ההולכת ונבנית, בעוד המנהיגות הגברית - הציונית והסוציאליסטית - עם כל יומרותיה לקדמה ולמודרניות - דחתה מתן זכויות אלה, כל אחת מנימוקיה שלה.¹¹

פרט לכך, הקימה ה"התאחדות" סניפים ולשכות משפטיות בערים ובמושבות, שסייעו במתן ייעוץ ועזרה משפטית לנשים, ובעיקר לנשים חסרות יכולת.¹²

הסניף והלשכה המשפטית ברחובות הוקמו כאמור ב-1922, והנה שנה לאחר מכן (ב-1923) הוקם ברחובות ארגון נוסף: "הסתדרות נשים עבריות". שני הארגונים פעלו זה בצד זה, כאשר כל אחד מהם עוסק בנושא חברתי אחר. ה"התאחדות" התמקדה בענייני נישואין, גרושין, ירושות, עגונות וכדומה; ואילו ה"הסתדרות" העניקה עזרה סוציאלית לאימהות, ילדים ונשים בהריון. עזרה זו מצאה את ביטויה לא רק בתמיכה כספית אלא בעיקר בהדרכה לימודית. אימהות אשכנזיות ותימניות, רובן עולות חדשות, למדו כאן כיצד לגדל את ילדיהן בארץ הזאת, באלה בגדים להלבישם, מהו המזון היעיל והבריא עבורם, ואיך לטפחם בסביבה של היגינה ראויה. ארגונים אלה פרסמו גם בטאונים: כמו בטאונה של ה"התאחדות" - החוזר - שהופיע מעת לעת, ואילו פרסומה של "הסתדרות הנשים" - האישה, יצא לאור כירחון (1926-1929).¹³ ירחון נשים ראשון זה, דן בצורה רצינית ומעמיקה בסוגיית האישה בארץ, ובמקומה הפרובלמטי בכלכלה, במשפט, בחברה ובמשפחה, וכן הציע מדורים שונים, ביניהם המדור "ידיעות מכל הארץ", שדיווח על הפעילות בסניפים השונים. בין ידיעות אלה ניתן לקרוא גם על פעילות הנשים בסניף **רחובות**, והנה מקצת מהן:

הידיעה הראשונה היא מאפריל 1926, שבאה תחת הכותרת "תימניות חברות הסתדרות נשים עבריות", והדיווח אומר כך: "אחרי תעמולה נמרצת למשוך את הנשים התימניות הגרות בשערים לקחת חלק בעבודה ציבורית, נכנסו לסניף רחובות שלושים ושבע נשים בתור חברות, ושתיים מהן לוועד המרכזי המקומי". הידיעה לדעתי מרתקת אם לא מרעישה.

שלושים ושבע חברות משעריים, שאין ספק שהיו נשים עובדות, בעלות משפחות מרובות ילדים, עסוקות וטרודות בשלהן, מחליטות לחרוג מהפעילות הפרטית בבית ובמשפחה ולחבור לארגון נשים ולעשייה ציבורית, כדי לעזור ולסייע לנשים בשכונה. ויש לזכור, שכל זאת ב-1926, כאשר השכונה התנהלה ללא כל חסות מוניציפלית רשמית של מועצת רחובות,¹⁴ כלומר, ללא תשתיות אלמנטריות של כבישים, ביוב, מים וחשמל, וללא מוסדות טיפוליים של עזרה רפואית. מכאן שהצורך הראשוני והמיידני שהעלו חברות הארגון ברחובות היה להעניק מהשרותים הרפואיים הקיימים במושבה גם לתושבי השכונה. ואכן, זמן קצר לאחר ש-37 הנשים משעריים היו לחברות בארגון, הופיעה בהאישה ידיעה נוספת בנידון (מאי-יוני 1926): "זה שנתיים שברחובות קיימת תחנה לטיפול ביונקים שמנהלת 'הסתדרות נשים עבריות' בעזרת 'הסתדרות מדיצינית הדסה' (מה

שלימים קראו 'טיפת חלב', י"ב). והנה, הודות למסירות של אחות התחנה הגב' זסלבסקי, וביקוריו הקבועים של רופא המושבה ד"ר מרשוב... הספיק המוסד הזה להכות שורשים ולהתחבב על קהל המבקרות (התימניות, י"ב)". כלומר, עד קיץ 1926, לא הגיעו כלל משעריים אימהות וילדיהן לתחנת "טיפת חלב" ברחובות. כאמור, הן לא היו חלק ממקבלי השירותים ברחובות, וייתכן שנרתעו לפנות לשם מחשש דרך הטיפול הזרה להן או מקבלת פנים לא ידידותית. על כל פנים, התקבלותן של הנשים משעריים כחברות בארגון, ריככה את היחסים שעריים/רחובות ובנו אמון אצל האימהות התימניות. יתרה מזו: יחסם הענייני של האחיות והרופא בבדיקת הפעוטים ובלימודם את האימהות פרק בגידול ילדים - תרם גם הוא לאווירה רצויה, והאימהות התחילו לפקוד את המקום, כפי שנכתב לעיל, ואף לחבב אותו.¹⁵ עד כאן הקטע הראשון בידיעה, ובאשר לקטע

הבא: "בימים האחרונים שלחה 'הדסה' מירושלים, כפיות כסף בתור פרס לאימהות המצטיינות ביותר בטיפול יונקיהן. לרגלי הפרס הזה סדרנו חגיגה צנועה. היו נאומים, ובשבח התחנה דיברו גם שתי חברות-הועד משכונת התימנים, ואלה האחרונות הדגישו בשמחה שמזמן שהתחנה קיימת, הופחתה בהרבה תמותת התינוקות בין התימנים". והקטע מסתיים בזו הלשון: "יש לציין בשמחה, שהפרסים (כפיות הכסף ששלחה 'הדסה', י"ב) נפלו בחלקן, ובצדק, של שתי נשים תימניות"¹⁶. המידע המובא בידיעה זו הוא אמנם תמציתי, אבל מבין השורות ניתן בכל זאת למלא את הפערים ולהסיק: כי מי שקידם ודחף להישגים מרשימים אלה (פיחות בתמותת תינוקות, אימהות מקבלות פרסים), היו החברות בנות שעריים. אין ספק שהודות לחברות אלה - שהלכו מבית לבית, למדו ואיתרו את קשייהן ובעיותיהן של נשות השכונה, דירבנו ועודדו את האימהות ללכת ולקבל טיפול ב"טיפת חלב", והעיקר מסרו דין וחשבון פרטני על כל הנעשה - לוועד החברות הכללי; חשיפתם של פרטים קריטיים אלה זרזו לא רק שיתוף פעולה אינטנסיבי ואיכפתי בין החברות התימניות והחברות האשכנזיות, אלא גם דירבנו הקמתה של תחנת "טיפת חלב" בשעריים עצמה. כלומר, לא מועצת רחובות דאגה לספק לשכונה שירותי בריאות אלמנטריים משלה, אלא ארגון של נשים מתנדבות, שכל מקורותיהן הכספיים נשענו על תרומות וגיוס משאבים מגופים שונים, לרבות עזרתה המאסיבית של "הסתדרות מדיצינית הדסה"¹⁷.

להשלמת תהליך הפעלתו של פרויקט ראשוני זה - "טיפת חלב" בשעריים - להלן מכתב מסכם, שנכתב ונשלח על ידי המזכירה של "הסתדרות נשים עבריות" ברחובות, נעמי קליבנסקי ל"אגודת נשים יהודיות" בליטא, שתרמה את הכספים להקים את התחנה בשעריים. במכתב זה (נובמבר 1926), מספרת

קליבנסקי את סיפור התחנה, מהנסיבות להקמתה ועד לחגיגת השקתה, בציינה כי "הנשים התימניות כולן כאחת" גילו עניין רב "בתחנה (למרות שהן מטופלות בילדים קטנים והן עובדות גם מחוץ לביתן ומחוץ לשכונתן)". עם זאת, לא תמיד עלה בידיהן "לבקר עם תינוקותיהן את התחנה הנמצאת על אם הדרך בין המושבה לבין השכונה". לפיכך "הגתה 'הדסה' רעיון טוב ומועיל להעביר את התחנה לשכונת שעריים". כאן מפרטת המזכירה שלב אחר שלב בהשתלשלות זו: כיצד הגיעה האחות הראשית של "הדסה" בירושלים, הגב' לנדסמן, לבקר בשעריים במטרה להכיר את המקום ואת תושביו; החיפוש שנערך במקום כדי למצוא דירה מתאימה להשכרה עבור "טיפת חלב"; קניית והספקת המכשור והציוד הנדרשים; וכמובן ההחלטה להשכין בדירה זו שתי "אחיות-רפואיות", שתגורנה בשעריים ושתהיינה נגישות לחולים גם בשעות הלילה: האחת אחות שהתמחתה בטיפול בתינוקות, והשנייה - אחות מיילדת.

ולבסוף היא מסיימת את המכתב בתיאור חגיגי של מעמד פתיחת התחנה, כאשר כל אנשי השכונה הגיעו משפחות משפחות עם ילדיהם, ועליהם הצטרפו חברות ואורחות מרחוק ומקרוב. הכל היללו ושיבחו את היוזמה ואת הביצוע, וחברת הוועד התימניה (שוב ללא ציון שם), ברכה והודתה לכל האורחות והאורחים שבאו להשתתף עם השכונה בשמחתה, וכינתה אירוע זה בשם "חג הילדים".

למותר להעיר, כי לא קל היה לתחזק את התחנה מבחינה כספית, וכל פעם איימו לסגור אותה מחדש. על המאמצים של נשות השכונה להדוף איומים אלה, סיפרה רחל גזית, בת השכונה, סיפור שהשלים ואישר את שקראתי במסמכים ובמכתבים משנות ה-20. לפי רחל גזית, אחת הפעמים בה החליטו לסגור את התחנה מחוסר תקציב, היתה ב-1933. כאשר שמעה זאת דודתה, מרים מדהלה, החלה מחפשת כל דרך לבטל את רוע הגזרה. בסופו

של דבר פנתה לישראל עובדיה (מוועד השכונה) והציעה לו לנסות לגבות כספים מאנשי המקום. כך הלכו מבית לבית, וחרף עניים המרוד של בני השכונה, כל משפחה נענתה לבקשה ותרמה כפי יכולתה (אם גרוש ואם מיל). בסופו של דבר נגבה סכום ראוי וכאשר צורפו אליו כספים ממקורות נוספים, שבה התחנה לעבוד כרגיל.

סיפור זה מצטרף למאגר סיפורי נשות שעריים המעורבות והפעלתניות; שהרי גם סיפור זה הוא אודות אישה בעלת

יוזמה ותושיה, שלא השליכה את יהבה על הגבר שיעמוד לה ולקהילה בעת צרה, אלא חשה עצמה מספיק חזקה לנהל את המגבית בכוחות עצמה. עם זאת, כדי לבנות אמון ולהתקבל על ידי החברה הגברית התימנית לפי הכללים והנהגים המקובלים אצלה, היא בוחרת בבן-קהילה מתאים שילווה אותה בהיכנסה ובצאתה מבית לבית.

סיפור זה תורם גם למשוב נוסף: א. הוא מאמת את נוכחותן של רבות וטובות מנשות שעריים שתרמו וקידמו את מצב השכונה, גם אם לא צוינו שמותיהן; ב. סיפורה של רחל גזית שב ומפקיע את בנות השכונה מאלמוניותן, ומספק למחקר חומר היסטורי קונקרטי יותר של נתונים ושמות. כך נוסף כאן גם שמה של מרים מדהלה, שכמו מרים מזרחי, יזמה וביצעה פרויקטים מקומיים עצמאיים משלה, אבל בו בעת שיתפה פעולה עם "הסתדרות נשים עבריות", ואין ספק שנמנתה גם על חברות הארגון. שהרי יש להניח כי התנהלותה הבוטחת בגביית הכספים בשעריים, באה לה לא רק בשל גיבוי של ישראל עובדיה, אלא גם בשל "הסתדרות נשים עבריות" וממילא "הסתדרות מדיצינית הדסה", שעמדו מאחוריה להשלים את המגבית ולהחזיר את התחנה לפעילותה.

כאמור, מחקר זה הוא רק בראשיתו, ומאגר העדויות הרב אודות העשייה המשותפת שעריים/רחובות - מחכה להמשך בדיקתו. כך לגבי תחנת "טיפת חלב" שהצגנו לעיל, וכך גם

לגבי גני הילדים, הארוחות החמות, הקורסים למיניהם (בעיקר הקורס לתפירה), והרצאותיו של ד"ר מרשוב בשעריים. בהקשר זה נזכיר את ישע סמפטר, חברת הוועד של ה"הסתדרות" ואת המיזמים שלה בקרב נשות שעריים: כמו למשל המפגש שהנהיגה פעם בשבועיים, כאשר היתה מזמינה לביתה קבוצה של ילדות תימניות, ויחד עם נערה בוגרת יותר, היו "מסדרות בשבילן שיחות, משחקים ולפעמים גם קריאות"¹⁸.

לסיכום אומר כך: מיפוייה של קהילת הנשים ברחובות בשנות העשרים והשלושים של המאה שעברה, מציגה מלכתחילה תמונה מסוכסכת ושסועה: מחד נשות המושבה (איכרות ומייסדות יוצאות מזרח אירופה, בעלות רכוש ולא פעם בעלות השכלה), הנוהגות ברודנות כלפי העובדות שהעסיקו בבתיהן, כשהן מתחקות ומפנימות את התנהגותם האדנותית של בעליהן האיכרים, בניצולם ובקיפוחם את שכיריהם. ומאידך, אותן עובדות יוצאות תימן, עוזרות בית, מטפלות וכובסות, שהתגוררו מחוץ למושבה בשכונת שעריים. עובדות אלה, צעירות ומבוגרות, אימהות וילדות, המשיכו לעבוד בלית ברירה בתנאי מצוקה אלה, בסייען לבני ביתם בשכרן הדל. אך חרף כל זאת הקימו וגידלו משפחות, העניקו השכלה לילדיהן, ובכל הזדמנות מתאימה אף לא נרתעו מללחום על כבודן ועל זכויותיהן. בין שני מחנות קוטביים אלה (על פעריהן החברתיים, הכלכליים והתרבותיים), התמקמה קהילת נשים קטנה נוספת: קהילה של חברות ארגוני הנשים, עליהם נמנו לא רק נשים אשכנזיות מרחובות אלא גם נשים תימניות משעריים. נשים אלה פעלו יחד חרף השסעים וההתנגשויות, כשהן מציבות בזהירות ובהתמדה אפשרות לגישור ואיחוי. במילים אחרות: פעילות משותפת זו, מורה על נסיון אמיץ ועצמאי של נשים למען נשים, לעשות את רחובות ואת שעריים (של תקופת היישוב) למקום מפגש פתוח וידידותי יותר.

הערות:

1. המאמר מתבסס על הרצאה שנשאתי בנובמבר 2008 במלאת 100 שנה להתיישבות יהודי תימן ברחובות.
2. ראו ספרו של שלמה טבעוני, אהבת הדסה: סיפורן של משפחת נדב מתימן ומשפחת בסין מרוסיה, תל אביב, 1982.
3. Nancy Foner, "The Immigrant Family: Cultural Legacies and Cultural Changes", *International Migration Review*, 31(4), N.Y., 1997, pp. 361-374
4. עזיזה כזום, "להפוך למיעוט, לבחון את המגדריות: נשים עיראקיות יהודיות בשנות החמישים", מזרחים בישראל (עורכים: י' שנהב, ח' חבר, פ' מוצאפי-האלר), ירושלים 2002, עמ' 212-243.
5. נסים בנימין גמליאלי, "אהבת תימן: השירה העממית התימנית, שירת נשים, תל אביב 1979; טוביה סולמי, "תמורות בדמותה של בת תימן בשירה", בת תימן, עולמה של האישה היהודיה (עורך: שלום סרי), תל אביב, ללא תאריך, עמ' 205-212.
6. ראו דני בר מעוז, "על גבירות ומשרתות", מגולת תימן לח'רבת דוראן: התיישבות עולי תימן ברחובות 1908 1918, רחובות, 2003, עמ' 136-139.
7. ברצוני להודות מקרב לב לגב' נילי לוי, הארכיבאית ומנהלת ארכיון רחובות, שעזרה לי באיסוף חומר זה. היא יזמה וזימנה מתושביה הותיקים של שעריים (רחל גזית, שאול קפרא, אביבה מזרחי) ושל רחובות (זוהר מרשוב-לרנר), לספר לי על השכונה, לרבות תולדות הקהילה ותולדות משפחותיהן. גב' לוי גם הסבה את תשומת ליבי לצילום של הילדות-השובות (המיוחס לאמצע שנות ה-30).
8. דני בר-מעוז, ואת עלית על כלנה, קורות חייה של מרים מזרחי (מועלייה) לבית מדהלה, רחובות 2008, עמ' 95.
9. ראו למשל: יפה ברלוביץ, "סיפורה של נחמה פוחצ'בסקי כהיסטוריה מקומית של נשים (1889-1934)", חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה, נשים זכויות ומשפט בתקופת המנדט (עורכים: אייל כתבן, מרגלית שילה, רות הלפרין-קדרי), (בדפוס).
10. פנחס קפרא, מני תימן ובשעריים: שבעים שנה (תרס"ז תשל"ז), רחובות, 1978; תולדות שעריים, לקט סיפורים וראיונות עם משפחות המייסדים של תחילת הדרך של השכונה (עורך: חזי עובדיה), רחובות 1990.
11. מעצם התחייה הלאומית בארץ ישראל, כלומר מתקופת העלייה הראשונה והשנייה, נשים (מתיישבות ופועלות) היו משוללות כל זכות אלמנטרית לקחת חלק בחיים הציבוריים, כמו הזכות לבחור ולהיבחר, הזכות להביע דעה בציבור, וכדומה. על הוויכוחים הבלתי נלאים במנהיגות היישוב דאז להעניק זכות בחירה לנשים (מה שהיה קיים בקונגרס הציוני מראשיתו), ועל הסרבנות וההתעקשות של חוגים שונים להכשילה, ראו בין היתר: מרגלית שילה, "הדיון על זכות הנשים להשתתף בהסתדרות הארץ ישראלית", אתגר המיגדר, נשים בעליות ראשונות, תל אביב, 2007, עמ' 52-62.
12. ולענייננו כאן: הלשכה המשפטית ברחובות (כמו כל הלשכות) הכשירה נשים (כאן אשכנזיות ותימניות) לשמש מגשרות בסכסוכי משפחה - לשלום בית, וכן ללוות נשים נתבעות וחסרות כל, לבתי משפט ולבתי דין רבניים לשמש להם כפֶּה. ראו הערה (10), שם.
13. בתחילה אכן התפרסם הירחון בכל חודש, אבל מהשנה השנייה ואילך, בשל קשיים תקציביים ומקצועיים, ראה אור כל כמה חודשים. מייסדת ועורכת הירחון היתה: חנה הלנה טהון (1886-1954).
14. ישראלה קומפטון, רחובות בת 90, לקט מידע, מקורות ומסלולי טיולים, רחובות, 1980.
15. בענייני בריאות ומרפאות בשעריים, ראו דני בר מעוז, הערה (7), לעיל, עמ' 94-96.
16. כאן יש לשאול ולתמוה: הכיצד בכל המסמכים והמכתבים הללו אודות פריצתן של נשים תימניות לפעילות חברתית רב-עדתית ורב-תרבותית, והישגיהן בנידון, לא נמצא לנכון לציין את שמותיהן (כמו שמות חברות-הועד התימניות, או שמות האימהות שזכו בפרסים).
17. ב-1912 הוקם בניו יורק ארגון של נשים יהודיות בשם "הסתדרות נשים ציוניות באמריקה". הן מנו חמש-עשרה חברות ובראשן הנריאטה סאלד. הארגון נוסד בפורים ומכאן גם שמו "הדסה". בתחילת מלחמת העולם הראשונה, החלה בארץ פעילות נרחבת של ארגון זה תחת השם "קבוצת עזרה מדיצינית הדסה של ציוני אמריקה", שהפך ב-1922 למוסד קבע בשם "הסתדרות מדיצינית הדסה". הסתדרות זו פעלה לפיתוח מוסדות בריאות ורפואה, והקימה בתי חולים, מרפאות, בתי ספר לאחיות, מכונים רפואיים, מרפאות טיפת חלב ועוד.
18. ראו: מכתב, לכבוד נ' מושנזון מאת נ' קליבנסקי, רחובות, אדר, תרפ"ה (1925), הארכיון הציוני, J. 35/6.